

Paweł Jarosz

EARLY STAGES OF THE CORDED WARE CULTURE INHABITATION IN CARPATHIAN ZONE

The boundaries of the extend of Corded Ware culture materials in the Carpathians and at their foot covers the area from the basin of the Raby River in the west to the Limnytsya and Svicha in the east. To the south from the Carpathians, findings of the culture are concentrated within the boundaries of the Ondava Highland and are likely also in the environs of Mukacheve. A radiocarbon analysis of artifacts of the Corded Ware culture that come from the Carpathian area established that their region date refers to 2800 BC. In accordance with development models of the Corded Ware culture in other territories of Europe this date corresponds to the period of development of this culture in the middle Germany and Switzerland.

Фортеця : збірник заповідника "Тустань". –
Л.: Колір ПРО, 2012. – Кн. 2. – С. 333-341

Микола ІЛЬКІВ

СІРЕТО-ДНІСТРОВСЬКА ДІЛЯНКА ШЛЯХУ ДОБИ ПІЗНЬОЇ ТА ФІНАЛЬНОЇ БРОНЗИ

Важливою ознакою бронзового віку виступає поживлення торгово-обмінних, військово-політичних та культурних контактів, зумовлене насамперед металургією. Бронза вимагала одразу декілька сировинних компонентів. Їх поклади на території сучасної України доволі незначні, що вимагало транспортування кольорових металів з віддалених родовищ. Це зумовило значну зацікавленість дослідників цим регіоном, що проявилася у реконструкції шляхів сполучення в рамках Карпатського басейну та Північного Причорномор'я¹ чи східних відгалужень Бурштинового шляху². Одним із перспективних і слабкодослідже-

¹ Пастернак Я. Археологія України. Первісна, давня та середня історія України за археологічними джерелами. – Торонто, 1961 – С. 270–273, 446–447; Черных Е. Н. Клад из Констанцы и вопросы Балкано-Кавказских связей в эпоху поздней бронзы // Советская археология. – 1981. – № 1. – С. 19–25; Суботін А. В., Черняков І. Т. Новотроянівський скарб та питання обміну металом за доби пізньої бронзи // Археологія. – 1982. – Т. 39. – С. 15–22; Кобаль Й. Бронзовий скарб із с. Завадка Воловецького р-ну Закарпатської обл. До проблеми стародавніх шляхів сполучення через перевали Українських Карпат // Пам'ятки гальштатського періоду в межиріччі Вісли, Дністра і Прип'яті. – Київ, 1993. – С. 122–129; Кобаль Й. До питання про зв'язки Карпатського басейну з Північним Причорномор'ям в епоху пізньої бронзи (на прикладі бойових сокир з диском на обусі) // Проблеми археології Східних Карпат. – Ужгород, 1995. – С. 78–86; Крушельницька А. І. Взаємозв'язки населення Прикарпаття і Волині з племенами Східної і Центральної Європи (рубіж епох бронзи і заліза). – Київ, 1985; Крушельницькая А. Древнейшее население Карпатского региона // Украинские Карпаты. – Киев, 1989. – С. 24–25; Bader T. Passfunde aus der Bronzezeit in den Karpaten // Communicationes Archaeologicae Hungariae. – 2001. – S. 15–39; Бадагури Э. Население Верхнего Потисья в эпоху бронзы. – Ужгород, 2001. – С. 154, 217–219; Лысенко С. Д. К вопросу о локализации коммуникаций эпохи поздней бронзы в Правобережной лесостепи // Исторична наука: проблеми розвитку. – Луцьк, 2002. – С. 104–111, та ін.

² Gimbutas M. Bronze Age cultures in Central and Eastern Europe. – Paris; Hague; London, 1965. – P. 48–49; Вангородська О. Г. Вироби з янтарю в культурах енеоліту і бронзи України // Археологія. – 1985. – Т. 50. – С. 48–49; Bouzek J. The Aegean, Anatolia and Europe: Cultural Interrelations in the Second Millennium B. C. – Praha: Publishing house of the Czechoslovak Academy of Sciences, 1985. – P. 55–58; Bouzek J. The Eastern Amber route between the Baltic and the Black sea in Ancient times // Gaudeamus igitur. – Москва, 2010. – С. 64–70; Heltzer M. The "idol from Sernai" and the question of Bronze Age amber provenance in the eastern Mediterranean // Archaeologia Baltica. – Vilnius, 1995. – P. 52–56; Ключко В. И. Новые аспекты связей Северного Причерноморья с

них з цього погляду регіонів є межиріччя Верхнього Сірету та Дністра, яке традиційно розглядається як “контактна зони”, що проявляла себе на різних етапах історичного розвитку.

Індикаторами шляхів сполучення серед археологічного матеріалу традиційно прийнято вважати скарби. Вони, незважаючи на причину їх захоронення, напряду (“торгові”, “ливарні” скарби) чи опосередковано (вотивні скарби) маркують орієнтовну локалізацію давніх шляхів. У цьому випадку корисними є знахідки десятка скарбів бронзових виробів доби пізньої та фінальної бронзи. Більшість комплексів датуються гальштатським періодом (НаА-НаВ): Просіка³, Волока⁴, Новосілка (Мамаївці)⁵, Бурдей⁶, Кіцмань⁷, Потічок⁸ та, ймовірно, Запрудтя (за С. В. Пивоваровим). Скарби з Прилипча⁹ та Корові¹⁰ вписуються загалом у горизонти Уріу-Доменешті/Опайї (BrD). Їх картографування за свідчує, що всі знахідки концентруються вузькою смугою від Дністра до Прута й далі до Сірету в місці максимального зближення їхніх русел. Сполучною ланкою виступали притоки р. Прут. Така закономірність дозволяє реконструювати Сіreto-Дністровську ділянку шляху таким чином: Дністер – Сивиця/Потічок – Прут – Дерезлуй – Сірет (рис. 1). Очевидно, ріки виступали не стільки транспортними артеріями, скільки надійними маршрутними орієнтирами.

Певною мірою перевірити висловлене припущення можна завдяки картографуванню іншої категорії археологічних пам'яток – городищ, які

Восточным Средиземноморьем в позднем бронзовом веке // Мир Ольвии. Материалы юбилейных чтений, посвященных 90-летию со дня рождения А. М. Славина. – Киев, 1996. – С. 129–131; Клочко В. І. Торговельний шлях Буг–Бог // Взаємозв'язки культур епох бронзи і раннього заліза на території Центральної та Східної Європи: збірка наукових праць на пошану Лариси Іванівни Крушельницької. – Київ; Львів, 2009. – С. 72–82; Slusarska K. Paciorki bursztowe z Gordijewki // Vita Antiqua. – 2003. – № 5–6. – С. 76–84; Ільків М. Шляхи сполучення Карпато-Дніпровського регіону в епоху бронзи: до питання про контакти місцевого населення з цивілізаціями Східного Середземномор'я // Видатні науковці Чернівецького університету. Р. Ф. Кайндль. Матеріали V міжнародної наукової конференції “Кайндлівські читання”. – Чернівці, 2008. – Ч. 1. – С. 62–65; Ільків М. Деякі аспекти взаємозв'язків східноєвропейського населення з Ахейською Грецією в другій чверті – середині II тисячоліття до н. е. // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. – Чернівці; Вишніця, 2010. – Т. 2 (30). – С. 61–78, та ін.

³ Romstorfer C. A. Aus den “Mittheilungen der k. k. Central-Commission” // Jahrbuch des Bukowiner Landes-Muzeums. – Czernowitz, 1893. – S. 51, 62.

⁴ Войнаровский В. Н., Смирнова Г. И. Новые находки древних бронз в окрестностях с. Волока на Буковине // Российская археология. – 1993. – № 4. – С. 183–186.

⁵ Тимошук Б. О. Зустріч з легендою. – Ужгород, 1974. – С. 112.

⁶ Romstorfer K. A. Funde in Burdey (Bukowina) // MCC. – 1904. – F. 3. – Bd. 3. – S. 40–43.

⁷ Пастернак Я. Археологія України... – С. 273; Пивоваров С., Ільків М. Нові знахідки скарбів епохи бронзи – раннього заліза на території Буковини // Взаємозв'язки культур епох бронзи і раннього заліза на території Центральної та Східної Європи: Збірка наукових праць на пошану Лариси Іванівни Крушельницької. – Київ; Львів, 2009. – С. 92–94.

⁸ Крушельницька Л., Філіпчук М. Нові скарби із Снятинщини Івано-Франківської обл. // Пам'ятки гальштатського періоду... – С. 131–134.

⁹ Romstorfer C. A. Aus den “Mittheilungen der k. k. Central-Commission”... – S. 48–49, 62.

¹⁰ Пивоваров С., Ільків М. Нові знахідки скарбів епохи бронзи – раннього заліза... – С. 89–92.

наприкінці бронзового – на початку ранньозалізного віку, крім власне оборонних, виконували й функції контролю над шляхами¹¹. Важливо, що гальштатські городища регіону (Кам'янка, Волока, Чернівці ур. Винна Гора та ур. Шанці, Ревне II та ІА, Коростувата, Городниця) повторюють ту ж тенденцію, що й скарби. Вони розташовані в максимально сприятливих місцях при переході з одного відрізка шляху на інший. Аналогічну ситуацію демонструють знахідки предметів озброєння: мечів (Черепківці¹², два екземпляри з Волоки¹³) та наконечників списів (Волока¹⁴, Глиниця¹⁵, Кіцмань¹⁶) (рис. 1).

На основі більшості речей зі скарбів важко встановити, чи вони походять з Карпато-Дунайських виробничих центрів, чи виготовлені на місці за тамтешніми зразками. Про можливість останнього свідчать, зокрема, кам'яні ливарні матриці 17. Очевидно, предметами імпорту виступали бойові сокири-чекани з диском та шипом на обусі, більшість знахідок яких зосереджені в басейнах рік Сомеш та Верхньої Тиси. Найраніший їхній різновид на теренах регіону походить зі Стецівського скарбу (рис. 2:1)¹⁸ (тип В1 за класифікацією А. Вульпе), який теж вкладається в намічені рамки шляху¹⁹. Три сокири типів В2 й Дразна відомі зі скарбу із Прилипча поряд з сокирою із гребенеподібним обухом типу Сант-Драгомірешти (рис. 2:2-5)²⁰. Ще одна сокира типу В3 і два дископодібні обухи були у складі Коровійського скарбу (рис. 2:6-8). Крім цього, до складу останнього входили один цілий та два фрагментовані серпи нижньодунайських типів (рис. 2:10-12), а також “язикоподібний” злиток (Zungenbarten) білого металу (рис. 2:9), аналогії якому характерні для Косідерського горизонту в межах Середнього Подунав'я і Потисся (рис. 3)²¹. На сьогодні серпи з Коровійського скарбу є найпівнічнішими знахідками такого типу у Дністро-Прутському регіоні. Таким чином, місцеві скарби пізньобронзового віку вказують на два вектори зв'язків: Марамуреш – Північна Трансильванія та Нижнє Подунав'я. Цікаво, що

¹¹ Балагури Э. Население Верхнего Потисья в эпоху бронзы...

¹² Павлів Д., Петегрич В. Рідкісний бронзовий меч з Буковини // Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України в 2009 р.: Інформаційний бюлетень. – Львів, 2010. – С. 66–69.

¹³ Войнаровский В. Н., Смирнова Г. И. Новые находки древних бронз... – С. 187–189.

¹⁴ Там же. – С. 186–187.

¹⁵ Ignat M. Metalurgia in epoca bronzului și prima eposă a fierului din Podișul Sucevei. – Suceava, 2000. – P. 96.

¹⁶ Пивоваров С., Ільків М. Новий скарб бронзових виробів з Кіцманя // ПССІАЕ. – Чернівці: Прут, 2007. – Т. 2 (24). – С. 14.

¹⁷ Малеев Ю. Н. Металургия бронзы Лесостепного Поднестровья в предскифский период // Древнейшие общности земледельцев и скотоводов Северного Причерноморья V тыс. до н. э. – V в. н. э. – Тирасполь, 1994. – С. 178–181.

¹⁸ Крушельницька Л. Культура Ноа на землях України. – Львів, 2006. – С. 137–140.

¹⁹ Скарб бронзових виробів з поселення Стецівка II може виступати одним із вагомих доказів для поглиблення абсолютного датування культури Ноа, наміченого радіовуглецевим методом.

²⁰ Vulpe A. Die Axte und Beile in Rumanien I // Prahistorische Bronzefunde. – München. – Abt. IX, Bd. 2. – S. 57–58, 60, 78–79.

²¹ Mozsolics A. Bronzefunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Hajdusamson und Kosiderpadlas. – Budapest, 1967. – P. 96–98.

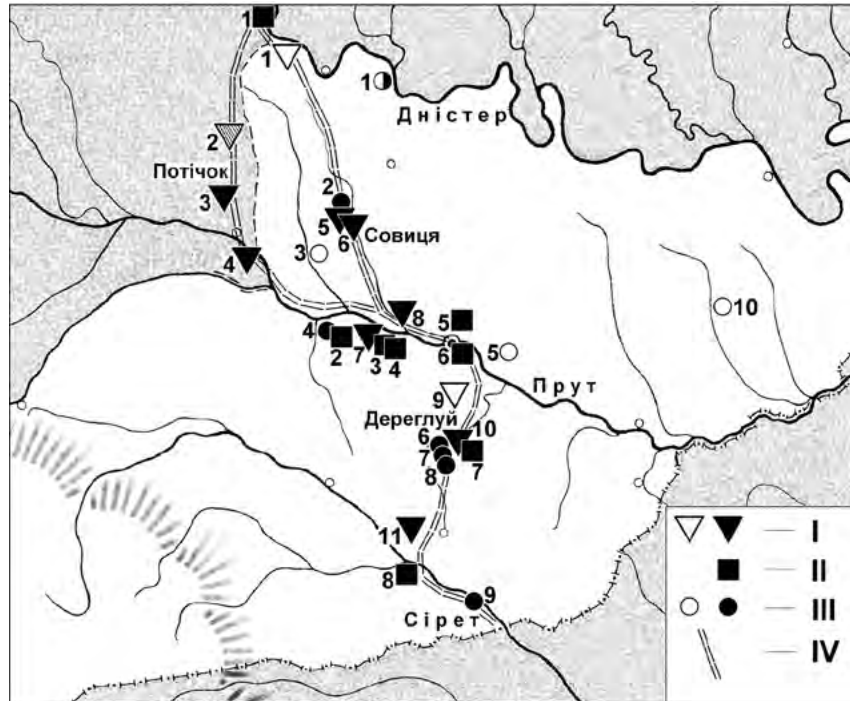

Рис. 1. Локалізація місцезнаходжень скарбів бронзових виробів епохи пізньої та фінальної бронзи (I: 1 – Прилипче; 2 – Стецівка II; 3 – Потічок; 4 – Запруття; 5-6 – Кіцмань; 7 – Бурдей; 8 – Новосілка (Мамаївці); 9 – Коровія; 10 – Волока; 11 – Просіка), городищ голіградської культури (II: 1 – Городниця; 2 – Коростувата; 3 – Ревне II; 4 – Ревне IА; 5 – Чернівці, ур. Шанці; 6 – Чернівці, ур. Винна Гора; 7 – Волока; 8 – Кам'янка), поодиноких знахідок предметів озброєння пізньо- та фінальнобронзового віку (III: 1 – Василів; 2 – Кіцмань; 3 – Ошихліби; 4 – Глинця; 5 – Магала; 6-8 – Волока; 9 – Черепківці; 10 – Кружлик) та реконструйована ділянка шляху (IV).

Pic. 1. Localization of bronze finds of the late a final Bronze Age (I: 1 – Prylypche; 2 – Stetsivka II; 3 – Potichok; 4 – Zapruttya; 5-6 – Kitsman; 7 – Burdey; 8 – Novosilka (Mamaivtsi); 9 – Koroviya; 10 – Voloka; 11 – Prosika), settlements of the Holigrad culture (II: 1 – Horodnytsya; 2 – Korostuvata; 3 – Revne II; 4 – Revne IA; 5 – Chernivtsi, Shanti; 6 – Chernivtsi, Vinna Hora; 7 – Voloka; 8 – Kamyanka), individual finds of arms of the late and final stage of the Bronze Age (III: 1 – Vasyliv; 2 – Kitsman; 3 – Oshykhliby; 4 – Hlynutsya; 5 – Mahala; 6-8 – Voloka; 9 – Cherepkivtsi; 10 – Kruhlyk) and the reconstructed part of the road (IV).

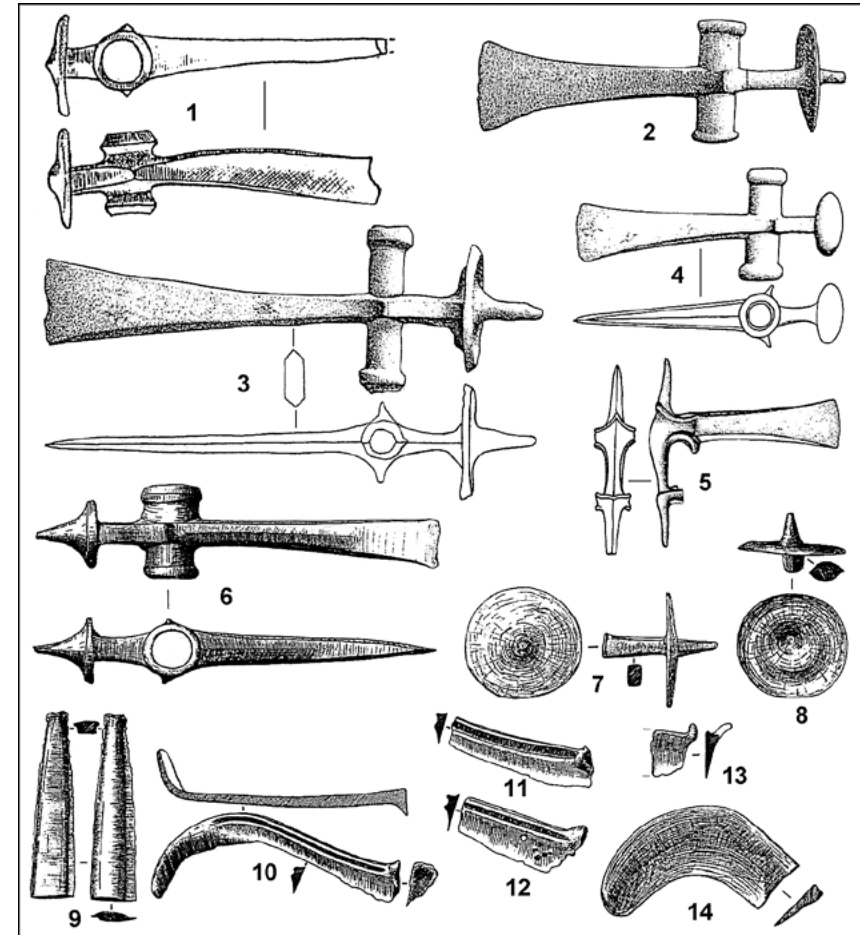

Рис. 2. Окремі предмети зі Стецівського (1) (за Л. І. Крушельницькою, 2006), Прилипченського (2-5) (за А. Вульпе, 1970), Коровійського (6-13) та Кіцманського скарбів (14) (за С. Пивоваровим та М. Ільківом, 2010).

Pic. 2. Individual objects from Stetsivka (1) (according to L.I. Krushelnytska, 2006), Prylypche (2-5) (according to A. Vulpe, 1970), Koroviya (6-13) and Kitsman finds (14) (according to S. Pyvovarov and M. Ilkiv, 2010).

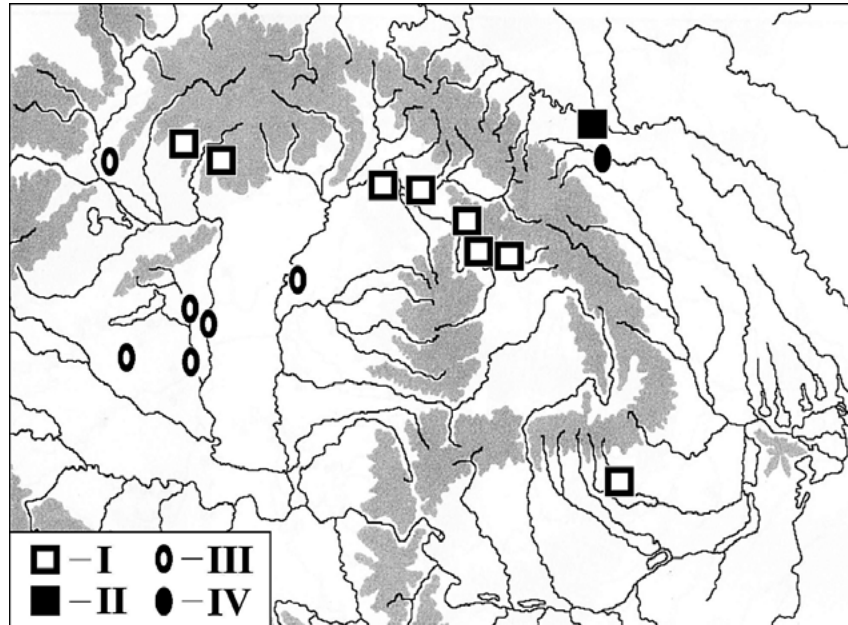

Рис. 3. Місцезнаходження бойових сокир-чеканів типу В3/Дражна варіанта Прилипче (I) (за Т. Бадером, 1996) і, зокрема, епонімного екземпляра (II), а також “язикоподібних” злитків (III) (за А. Мозоліч, 1967) і аналогічного предмета з Коровії (IV).

Рис. 3. Localization of fighting axes of B3/Drazhna type of the Prylipche variant (I) (according to T. Bader, 1996) and, in particular, an eponym specimen (II) as well as ‘tongue-like’ bars (III) (according to A. Mozolich, 1967) and an analogous object from Koroviya (IV).

аналогічна ситуація спостерігається на основі низки речей Курлозовського, Оріховського, Райгородського, Новотроянівського скарбів й у межах Північного Причорномор’я – ареали сабатинівської культури. Цим фактом черговий раз підтверджується думка про вільне курсування металу в рамках спільноти Сабатинівка – Ноа – Кослоджени у вигляді готових виробів, лому та металу-сирцю, на що різною мірою звертали увагу С. М. Черних²², В. О. Дергачов²³ та В. С. Бочкарєв²⁴.

Місцеві знахідки, а також картографування серпів нижньодунайських типів²⁵ свідчать, що крім шляху, який намітив Й. Кобаль від карпатських перевалів вздовж Дністра й далі до Південного Бугу і яким

²² Черных Е. Н. Древняя металлообработка на Юго-Западе СССР. – Москва, 1976. – С. 180–181, 184.

²³ Дергачёв В. А. Металлические изделия к проблеме генезиса культур раннего гальштата Карпато-Данубио-Нордпонтійского региона. – Кишинёу, 1997. – С. 45.

²⁴ Бочкарёв В. С. Культурогенез и древнее металлопроизводство Восточной Европы. – Санкт-Петербург, 2010. – С. 156, 168.

²⁵ Дергачёв В., Бочкарёв В. Металлические серпы поздней бронзы Восточной Европы. – Кишинёв, 2002. – С. 272, карта 31; Kaiser E., Popandorulo Z. Drei bronzezeitliche Hortfunde aus dem unteren Dneprraum // Praehistorische Zeitschrift. – В. 79. – Н. 1. – S. 12, abb. 4.

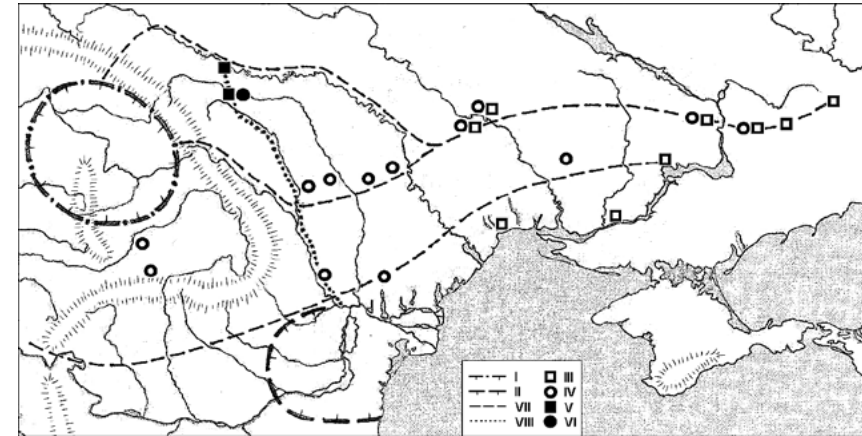

Рис. 4. Основні ареали поширення/продукування бойових сокир-чеканів (I) та серпів нижньодунайської серії (II) та їх знахідки за цими межами (III, IV), в тому числі на території досліджуваного регіону (V, VI); реконструкція шляхів за Й. Кобалем (1995) (VII) та Дністро-Сіретське відгалуження (VIII).

Рис. 4. Main areas of distribution and production of fighting axes (I) and sickles of the Lower Danube series (II) and their finds beyond these borders (III, IV), including the territory of the researched region (V, VI); the reconstruction of roads according to Y. Kobal (1995) (VII) and the Siret-Dniester branch (VIII).

потрапляли бойові сокири з диском на обусі в Північне Причорномор’я²⁶, існувало й інше відгалуження. Воно проходило в меридіанному напрямі вздовж Сірету чи Прута (рис. 4). На півдні це відгалуження сягало шляху, що, за реконструкцією Л. В. Суботіна й І. Т. Чернякова, вів з Подунав’я у Північне Причорномор’я²⁷.

У басейні Сірету й Прута відомі також знахідки серпів Волго-Уральської серії²⁸, уламки яких входили й до складу Коровійського і, можливо, Кіцманського скарбів (рис. 2:13-14)²⁹. Такі речі вказують на те, що намічені ділянки шляху певною мірою функціонували й у зворотному напрямі: зі сходу на захід та з півдня на північ.

Сіreto-Дністровська ділянка шляху виступала не лише однією з ланок транспортування карпато-балканського металу, а й об’єднувала два міденосні райони: Устецько-Городницько-Михальчівський на півночі та Фунду Молдової, Лешу Урсулуй і дрібніші родовища на півдні (рис. 5). Активність на вказаній ділянці посилювала також наявність значної кількості соляних джерел у передгірській зоні.

Рациональні міркування, якими керувалися в ході торговельно-обмінних операцій, військових походів чи міграцій, сприяли детермінізму шляхів сполучення. Завдяки сприятливим природно-географічним

²⁶ Кобаль Й. До питання про зв’язки Карпатського басейну... – С. 80–81, 86, рис. 3.

²⁷ Суботін Л. В., Черняков І. Т. Новотроянівський скарб... – С. 15–22.

²⁸ Дергачёв В., Бочкарёв В. Металлические серпы... – С. 61, 100, карти 6, 9.

²⁹ Пивоваров С., Ільків М. Нові знахідки скарбів... – С. 93, 98, рис. 3:5.

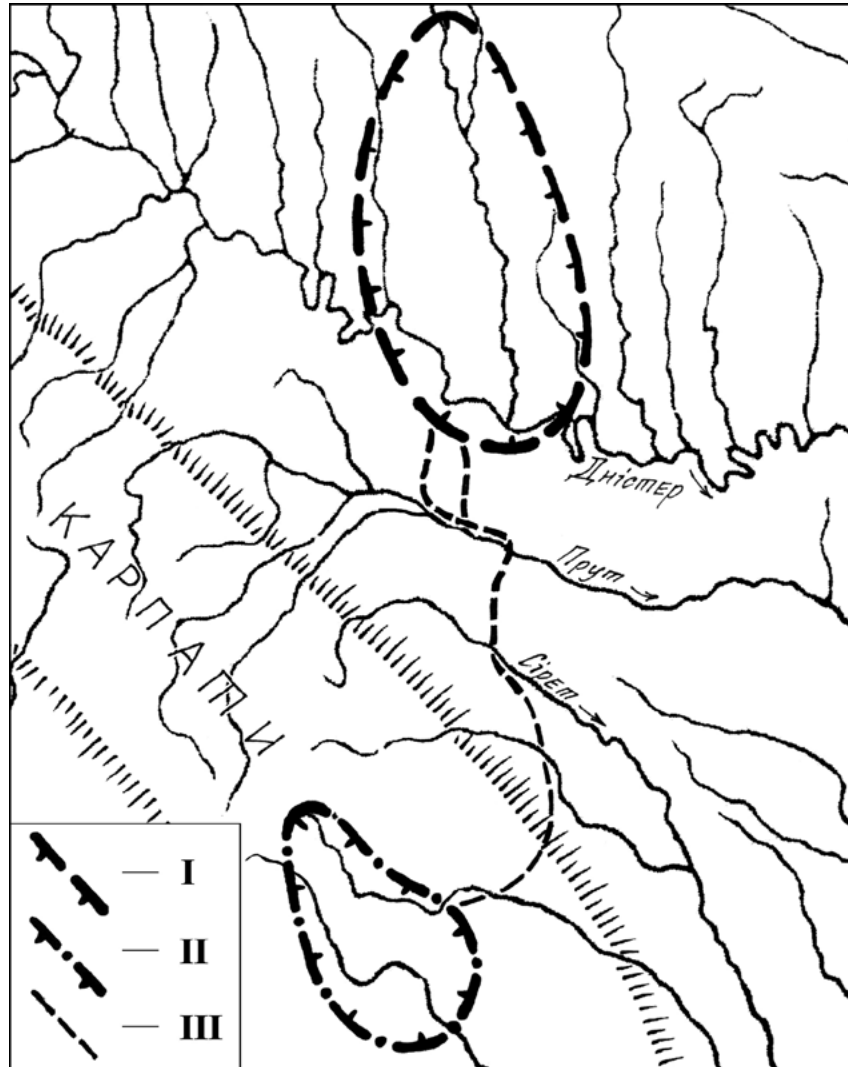

Рис. 5. Устецько-Городницько-Михальчівський міденосний район (I), родовища Фунду Молдовей, Лешу Урсулуй і дрібніші поклади кольорових металів (II), реконструйована ділянка шляху (III).

Рис. 5. The Ustyia-Horodenka-Mukhalche copper-bearing area (I), deposits of Fundu Moldovei, Lesul Ursului and smaller deposits of nonferrous metals (II), the reconstructed part of the road (III).

умовам цю ділянку експлуатували не одне століття: орієнтовно у тих же рамках вона функціонувала у середньовіччі³⁰, тут було прокладено найважливіші залізниці краю та заплановано спорудження Балтійсько-Чорноморського каналу в міжвоєнний період³¹. Помітне зосередження місцезнаходжень-маркерів простежується в районі с. Волока. Про стратегічне значення цього відрізка протягом тривалого часу свідчить і місцева топоніміка. Власне назва населеного пункту виводиться від існування на цьому місці у давнину волоку на важливому торговому шляху³². У найближчій окрузі відома також низка мікротопонімів, пов'язаних з помітними історичними подіями в минулому регіоні. Зокрема, назва "Городище" (пагорб, де розташоване городище голіградської та райко-вещької культури) згадується на сторінках писемних джерел вже у XV ст.³³

Отже, аналіз археологічного матеріалу дозволяє реконструювати Сірето-Дністровську ділянку шляху доби пізньої та фінальної бронзи протяжністю понад 100 км. Нові знахідки та спектральне дослідження наявних речей (у першу чергу злитків) дозволять уточнити місце та значення цього відрізка в масштабах Карпато-Дніпровського регіону та східних відгалужень Бурштинового шляху.

Mykola ILKIV

THE SIRET-DNIESTER PART OF A ROAD OF THE LATE AND FINAL BRONZE AGE

The article provides reconstruction of the Siret-Dniester part of a road of the late and final stage of the Bronze Age based on the analysis of finds and localization of settlements. It ran along the rivers Dniester – Sovytsya/Potichok – Prut – Derehlyu – Siret. The nature of material is indicative of relations of the local population with Transylvania and the Lower Danube region.

³⁰ Пивоваров С. Середньовічне населення межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра. – Чернівці, 2006. – С. 157–158; Томенчук Б. Археологія городищ Галицької землі. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 664, рис. 4.

³¹ Руснак О. Північна Буковина і Хотинщина в транспортній системі Центрально-Східної Європи: проект Балтійсько-Чорноморського каналу 1930 р. // Тези міжнародної наукової конференції "Східноєвропейські старожитності в добу середньовіччя". – Чернівці, 2009. – С. 63–64.

³² Карпенко Ю.О. Топонімія Буковини. – Київ, 1973. – 238 с.

³³ Gorda G. Voloca pe Derehlyu. File de istorie. – Suceava, 1997. – P. 7–8. Цікаво, що з території чи околиць цього городища походить також скарб срібного провінційно-візантійського посуду VII ст. загальною вагою понад 3 кг.